

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

РАДИО И ЛИТЕРАТУРА:
ПРЕСИЧАНИЯ И ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ
В БЪЛГАРСКИ КОНТЕКСТ*

Андрей Ташев
Институт за литература, БАН

RADIO AND LITERATURE:
INTERSECTIONS AND RELATIONS
IN BULGARIAN CONTEXT

Andrey Tashev
Institute for literature, Bulgarian Academy of Sciences

Abstract. From the very beginning of its existence, Bulgarian radio has been closely related to the literature: it has broadcasted literary works; many of its employees, including the first directors, have been writers; there have been many literary works, dedicated to the radio. This is only the most visible part of their intriguing and complicated interactions, which pulsate between domination and adaptation. The current paper analyzes the various aspects of these relations during the initial stage of the development of Bulgarian radio (1929 – 1944), and their effects that turn out to be crucial for both radio and literature.

Key words: radio, literature, radio play, storage culture, culture of flux

В интервю за сп. „Esprit“ от декември 2001 г. френският социолог Жан-Франсоа Барбие-Буве разграничава два типа култура, които нарича „култура на складирането“ и „изливаща се култура“. Първият тип включва книгата и съответно четенето на печатно слово, при което „всеки читател владее изцяло своето време... можем да прочетем от нея [книгата] малко днес, малко утре, да отложим прочита за по-късно, да го забавим, да го ускорим и т.н.“ (Барбие-Буве 2002), без да пропуснем нещо от текста. Това е невъзможно при изливащата се

* Научната публикация е подготвена по проект за млади учени „Литература и техника. Изобретяване на модерността в българската литература“ към Фонд „Научни изследвания“, ДМ 10/1 от 13 декември 2016 г.

култура, представена от радиото и телевизията. При тях също можем да гледаме или слушаме само дадена част, но „всяко прекъсване на вниманието води до изпускане на съдържание, което продължава да се развива без намесата на възприемателя“ (пак там). Авторът прави уговорката, че е възможна и комбинация между културата на складиране и изливащата се култура, например в интернет пространството. Но той не засяга друг интересен и важен за развитието на културата въпрос, а именно – за прехода на даден текст (в най-широкия смисъл на думата) от единия тип култура към другия. Възможен ли е такъв преход, достатъчно ефективен ли е, по какви закони се осъществява и какви промени предизвиква в текста и в двата типа култура? Този аспект не бива да се пренебрегва, тъй като точно в такива гранични и преходни ситуации в културата се създават условия за напрежение и сблъсъци, които водят до сериозни изменения. В по-широк смисъл това е въпросът за взаимодействието и взаимното влияние между медиите (отново в най-широкия смисъл на думата – на посредник) и изкуствата.

Този текст изследва един конкретен случай на подобно взаимодействие на българска почва, който е и пример за преход между култура на складирането и изливаща се култура. Това е отношението между радио и литература. Ще огранича наблюденията си до първите петнайсет години от историята на радиоразпръскването в България (1929 – 1944), когато се полагат основите на това взаимодействие и резултатите от него се открояват най-ярко.

Началото на радиоразпръскването в България е поставено през ноември 1929 г., когато на територията на страната е излъчен първият радиосигнал. В началото на 1930 г. група български интелектуалци и общественици, сред които Ас. Златаров и Елин Пелин, основават любителския съюз „Родно радио“. Същата година съюзът получава разрешение за концесия за постоянно радиоразпръскване. На 25 януари 1935 г. с указ на цар Борис III радиоразпръскването става държавна собственост и преминава на професионална основа, а името му се променя от „Родно радио“ на Радио София.

Основателите на съюза „Родно радио“, а след това и ръководителите на Радио София, не са политически лица, а са интелектуалци (първите директори на радиото са Сирак Скитник, Й. Стубел, О. Василев и К. Константинов, които привличат в екипите си много хора на изкуството). Те задават посоката, по която радиото поема от самото начало и която неотклонно следва през разглеждания период. В основата ѝ стои формулата: „Радиото – културна сила!“. Неговата главна мисия е да формира и развива духовната култура на българина чрез излъчване на различни произведения на изкуството – музика, песни, театрални и оперни постановки. В програмата му от самото начало присъстват, макар и да не заемат водещо място, и литературни творби, четени от актьори или от авторите си. От този момент нататък пътищата на радиото и литературата се преплитат, което повлиява на развитието и на двете.

Литературната част от програмата на българското радио включва както класически текстове от големи писатели (като „Елегия“ от Д. Дебелянов, „Кон-

ници“ от Н. Фурнаджиев, „Печена тиква“ от Елин Пелин, творби от Ив. Вазов, П. П. Славейков, П. Яворов, Й. Йовков, А. Каралийчев и мн. др.) и адаптации на драматургични творби от български и световни автори (като „Вампир“ от А. Страшимиров), така и непретенциозни стихчета и диалози със съмнителна художествена стойност. Очевидно излъчването на дадено произведение не зависи от неговата жанрова характеристика и литературни качества. Критериите, по които се оценява дали то може да звучи в ефира, се определят от техническите, формални и съдържателни специфики на българското радио. От тях можем да изведем няколко групи конкретни изисквания, които текстовете трябва да изпълняват, за да звучат по радиото:

– *Тематични*. Литературните произведения се излъчват най-често в рамките на т.нар. „радиочасове“ – Час за селото, Час за нашия войник, Час за Добруджа, Час за децата и т.н. Специално внимание заслужават часовете за децата, които „са най-професионално правените [радиопредавания] през изследвания период“ (Димитров 1994: 238) и включват най-много и най-качествени литературни творби. За да попадне в програмата на радиото, текстът почти задължително трябва да се отнася към някоя от тематичните области, очертани от радиочасовете.

– *Съдържателни*. Ръководството на Радио София през разглеждания период се стреми да поддържа политически неутрална програма и да не допуска външна намеса в работата си¹, но в някои от „часовете“, особено след включването на България във Втората световна война, това е невъзможно. Текстовете от Войнишкия час например е трябвало да бъдат одобрени от военния цензор, преди да се излъчат.

– *Изпълнителски*. Родова характеристика на радиото е, че то разчита само на глас и звук, за да предаде желаното съдържание на аудиторията. Затова говорните и гласови възможности на изпълнителя са от първостепенна важност. Ето какво пише по този въпрос Матвей Вълев – самият той писател и от август 1938 г. помощник-уредник в Радио София (цитатът, който следва, се отнася за радиосказчика, но той важи в пълна степен и за изпълнителите на литературни произведения): „Тщеславието – да го чуят познатите и родините – кара често радиосказчика сам да чете сказката си. Грешка, която понякога вместо лаврови венци носи подигравки и ругатни. Преди да се изправи пред микрофона, сказчикът трябва сам себе си да запита: „Имам ли равен и изразен глас, не заеквам ли, не гълтам ли срички, няма ли да се смутя от невидимите си слушатели, трябва ли да викам или да шепна, говоря ли чисто, без диалектови особености, не се ли запъвам при четене?“. Дори писателят, който чете свои произведения пред препълнен салон, е в по-изгодно положение от

¹ Сирак Скитник не се съгласява Радио София да премине към Дирекцията на политическата пропаганда и успява да го запази в системата на Министерството на железниците и съобщенията (Кръстев 1974: 24).

радиосказчика: той въздейства на публиката чрез фигурата и движенията си, докато сказчикът има едно-единствено оръжие за въздействие и то е правилната и благозвучна българска реч“ (Вълев 1943: 40). Съветът на Вълев е, ако авторът не е сигурен в гласовите си възможности, да предостави изпълнението на своето произведение на професионалист.

– *Стилистични*. В същата статия М. Вълев очертава и стилистичните изисквания към звучащия по радиото текст: „Опитният сказчик никога не забравя, че слушателят не е читател. Докато на сложния по стил и речник текст във вестника или списанието читателят може да спре за по-дълго време вниманието си, дори повторно да го прочете, при радиосказката всичко се казва само един-единствен път. Затова стилово сказката трябва да бъде ясна, изреченията прости... Чуждиците в текста трябва да се отбягват. Мнозина слушателите изобщо не ги разбират, полуинтелигентните ги разбират неправилно. Една трудна чуждица стига, за да смути слушателя и да му откъсне вниманието от следващия текст. Докато се опомни какво значи тя, няколко изречения отлитат нечути, цели пасажки остават неразбрани“ (пак там). При поставянето на радиопиеси има и още едно важно условие: имената на героите да се споменават често, да има повече обръщения, за да не се обърка слушателят.

Тези изисквания ясно очертават различията между културата на складиране и изливащата се култура. За да преодолеят несъответствията между тях, уредниците и сътрудниците на радиото правят предварителен подбор, а където е необходимо – редакция и адаптация на литературната творба, преди да я излъчат. Така се получават нови текстове, понякога сериозно различаващи се от оригинала. Тази процедура се превръща и в теоретичен проблем, обсъждан в периодиката от 30-те и 40-те години. Автори като Сирак Скитник (1937), М. Вълев (1939a,b,c) и Н. Колушки (1940) публикуват обширни статии, в които разясняват спецификите на радиопиесата и разликите ѝ от текстовете, писани за сценично представяне. Те стигат до заключението, че една сценична пиеса може да бъде преработена и изнесена по радиото, но с много внимание, усилие и труд. Същото важи и за текстовете от другите жанрове.

Следователно, преходът от култура на складиране към изливаща се култура в случая съвсем не е безпроблемен. Радиото оказва натиск, като селектира и моделира литературните текстове в съответствие със своите изисквания, повечето от които са извън сферата на естетическото. Това отношение доминира през първите пет години от съществуването на радиото в България.

Нов етап в отношенията между радио и литература в България настъпва през 1935 г., когато радиоразпръскването става държавна собственост и от любителско се превръща в професионално. Аудиторията му рязко се увеличава, изискванията към качеството на програмите му се повишават. Възпроизвеждането на заети от други области творби, около което най-вече са организирани предаванията на радиото до момента, вече е недостатъчно. Появява се необходимостта акцентът да се измести към излъчването на оригинално творчество.

С други думи, постепенно да се елиминира самата необходимост от преход между култура на складиране и изливаща се култура. За литературната част от програмата това означава да се излъчват все повече творби, създавани специално за радиото, които още при написването си изпълняват техническите, формалните и съдържателните му изисквания. Българските писатели незабавно отговарят на тази необходимост. Така се раждат редица нови жанрове, обогатяващи литературата ни: радиопиеса, радиопоезия, радиоприказка.

Ръководството на радиото не изчаква пасивно появата на текстовете, от които има нужда. То е активната страна, която провокира и направлява процеса по възникване и развитие на новите жанрове. Показателен е примерът с раждането на българската радиопиеса и съответно на българския радиотеатър. През 1937 г. в сп. „Летец“ Радио София обявява конкурс за оригинална българска радиопиеса на въздухоплавателна тема.² Условието са написани лично от Сирак Скитник, а към тях са приложени обширни указания за авторите (Летец 1937). Обявена е и парична награда за класираните на първите три места текстове. В конкурса се включват единайсет радиопиеси, а първа награда печелят А. Каралийчев и М. Вълев с радиопиесата си „Великденска вечер“. На 26 декември 1938 г. тя е излъчена от студиото на Радио Варна под заглавието „Крилата помощ“ (публикувана е и като отделна книга със същото заглавие: вж. Каралийчев и Вълев 1938). С това се поставя началото на националния ни радиотеатър. А заедно с него – и на радиотеатралната ни критика. Неин основоположник е Петър Увалиев, който публикува положителна рецензия за „Крилата помощ“ (Увалиев 1939). Следващите години Радио София обявява още няколко конкурса за радиопиеси, като увеличава паричните награди за победителите. Въпреки че в разглеждания период „радиотеатралните прояви... далеч не са системно явление“ (Димитров 1994: 262), началото вече е поставено. Същото се отнася и за другите нови жанрове, споменати по-горе. В детския печат например срещаме текстове, самоопределящи се като „радиоприказка“ (Цветанов 1939). Сътрудничеството между радио и литература дава първите си плодове.

Не бива да се пропуска и друг важен аспект от влиянието на радиото върху литературата: то ѝ дава несравнимо по-широка аудитория. Дори неграмотните селяни, които се събират в кръчмата да слушат радио, вече имат достъп до художественото слово. Много творби и автори (като Чудомир например) придобиват широка популярност именно благодарение на радиото.

До средата на XX век, когато е осъществено първото телевизионно предаване в България, радиото е възприемано като най-голямото чудо на техниката. Фактът, че само с едно завъртане на копчето можеш да обиколиш земното кълбо и да чуеш реч и песни на всички световни езици, е определян от тогавашните

² По-рано същата година отново е обявен конкурс за радиопиеса, в който участва и Н. Вапцаров с „Бент“ и печели втора награда (първа не е връчена), но нито една пиеса от този конкурс не е публикувана или излъчена по радиото.

изследователи като „културна революция“, а XX век е наричан „векът на радиото“. То става символ на безпрепятственото общуване между хората, между населението и институциите, между различните страни и култури. А в българския контекст придобива още по-голямо значение, защото се превръща в компенсация на нереализирания идеал за национално обединение: радиото свързва всички българи, независимо в коя част на планетата се намират. От друга страна, много от писателите са свързани с радиото – или са негови служители, или му сътрудничат с текстове, или са запалени радиолюбители (Елин Пелин, Ч. Мутафов). Затова съвсем не е учудващ фактът, че радиото присъства отчетливо в българската литература. В нея може да се отдели цял пласт, посветен на това техническо изобретение. Ролята на радиото в българските литературни текстове е обширна тема, достойна за самостоятелно изследване. Началото на такова изследване са поставили Георги Господинов (2005: 136-209) и Стилиян Стоянов (2014: 210-248). За целите на настоящия текст е важно да се подчертае, че радиото присъства в литературата от 30-те и 40-те години не само като фон, колорит и символ на определен социален статус на героите, като вдъхновител на много „страшни“ разкази чрез идеята за отделянето на гласа от тялото (Стоянов 2014: 59-68) и като стилистични особености (Господинов 2005: 135), но и често застава в центъра на художественото изображение. Има немалко литературни творби, посветени специално на радиото. Много от авторите пренасят личния си ентузиазъм в текстовете си, които се превръщат в пламенна възхвала на радиото. Отново особено внимание заслужават произведенията за деца, които, макар да не блестят със значителни художествени качества, приобщават децата към новото техническо изобретение. Показателно е стихотворението на Атанас Душков „Радио“ (Душков 1943), което завършва по следния начин:

Завъртявам: Будапеща...
София... Ню Йорк... ил Рим.
Слушам, слушам и усещам,
че съм придобил крила.

От Човека в този миг,
няма други по-велик!

Това е преобладаващият патос в текстовете за радиото. Други писатели пък го защитават от нападките на скептици и недоброжелатели, които не липсват в зората на българското радио (Вълев 1940). В много литературни периодични издания („Златорог“, „Литературен глас“ и др.) излизат обширни материали за радиото. Цялата тази активност допринася за популяризирането му и така повлиява на неговото успешно развитие. Няма да е пресилено да се каже, че в лицето на литературата радиото намира свой ревностен поддръжник и популяризатор.

От направения кратък преглед може да се заключи, че пулсирайки между надмощие и приспособяване, отношението между радио и литература в

България в разглеждания период се установява в една ползотворна симбиоза, обогатяваща и двете страни. Писателите предоставят богат материал на радиото за неговите програми, а чрез текстовете си го популяризират и го защитават от нападките на недоброжелателни критици. Радиото, от своя страна, дава на литературните произведения много широка обществена трибуна и провокира възникването на нови жанрове в българската литература. Положено е началото на едно сътрудничество, което под различна форма и в различни социално-политически условия продължава да се развива и през следващите десетилетия.

Библиография

- Барбие-Буве 2002:** Барбие-Буве, Ж.-Фр. Интернет, четенето и изливащата се култура. – *Култура*, 2002, № 22, с. 1.
- Вълев 1939а:** Вълев, М. Радиоpiesa. – *Мир*, 1939, № 11697, с. 5.
- Вълев 1939б:** Вълев, М. Радиоpiesата и нейните изпълнители. – *Мир*, 1939, № 11709, с. 5.
- Вълев 1939с:** Вълев, М. Звукoвe радиoкyлиси. – *Мир*, 1939, № 11715, с. 5.
- Вълев 1940:** Вълев, М. Вакарел. – *Мир*, 1940, № 11899, с. 3.
- Вълев 1943:** Вълев, М. Радио. – *Сердика*, № 1–2, 1943, 39–40.
- Господинов 2005:** Господинов, Г. *Поезия и медия. Кино, радио и реклама у Ватцаров и поетите на 40-те години на XX век*, София: Просвета, 2005.
- Димитров 1994:** Димитров, В. *История на радиото в България. Кн. 2*, София: Витраж, 1994.
- Душков 1943:** Душков, Ат. *Човешки чудеса. Стихове и снимки за деца и юноши*, София: Юлий Генов, 1943, непаг. с.
- Каралийчев и Вълев 1938:** Каралийчев, А., Вълев, М. *Крилата помощ*, София: Хемус, 1938.
- Колушки 1940:** Колушки, Н. Пиеса и радиоpiesa. – *Български радио-преглед*, № 5 и 6, 1940, 4.
- Кръстев 1974:** Кръстев, К. *Сирак Скитник. Човекът, поетът, художникът, критикът, театралът*, София: Български художник, 1974.
- Летец 1937:** *Летец*, № 1, 1937, 16.
- Сирак Скитник 1937:** Сирак Скитник. Сцена и радио-сцена. – *Златорог*, № 1, 1937, 29–33.
- Стоянов 2014:** Стоянов, Ст. *Литература и технологии*, Велико Търново: Фабер, 2014.
- Увалиев 1939:** Увалиев, П. Първа българска радиоpiesa. – *Слово*, № 4947, 1939, 2.
- Цветанов 1939:** Цветанов, Ц. Страшният звяр. Радио-приказка. – *Весела дружина*, № 2, 1939, 3.

